

JAVORSKI

...u zemlji je zavladała psihoza koja me podseća na onaj, nama prilično zastrašujući, vic iz nekadašnjeg SSSR-a u kome se priča kako su pitali jednog sovjetskog građanina šta je to sreća, a on objasnio da je sreća, kada mu policija, u ponoć, lupa na vrata i pita ga da li je on Ivan Ivanović, pa on može da odgovori da nije i da Ivan Ivanović stanuje jedan sprat iznad njega...

Često me pitaju da li je moguće da su građani ovog grada, prvih dana nemačke okupacije, ravnodušno prolazili pored svojih nekadašnjih poznanika Jevreja praveći se da ih ne vide. Bilo je to u leto 1941. godine, u vreme kada su svi Jevreji već morali nositi žute trake i kada su, po naređenju nemačke komande, morali raditi na raščišćavanju ruševina nastalih nemačkim bombardovanjem Beograda, šestog aprila te iste hiljadu devet stotina četrdeset i prve godine.

Bilo je to za njih, ljude nenavikle na naporan fizički rad, izuzetno težak posao. Bez obzira na godine i zdravstveno stanje, okupljeni u manje grupe, morali su se verati po ruševinama, dizati i prenositi teške betonske grede i trčati natovareni ciglama vodeći računa da se ne sapletu, jer su ih za svaki zastoj surovo tukli... Bilo je leto, vrućina, vode nije bilo, od prašine je bilo teško disati, a stražari su ih tukli i vikali: "Schnell, schnell..." Ruke su krvarile, kičma bolela, usne pucale od žeđi, vojnici kao da su čekali priliku da zamahnu kundakom, a građani ovog grada su prolazili, nisu zastajkivali, nisu prepoznavali, nisu čak ni primećivali...

Da li je to moguće, pitali su me često.

Mnogo znam, mnogo pamtim ali u to vreme, u vreme rata, nisam bio u Beogradu. Ipak, razmišljam i prisećam se...

Sećam se vremena pre Drugog svetskog rata kada sam imao deset godina i veći deo slobodnog vremena provodio kod Dojčinovićevid koji su imali kuću tačno prekoputa naše. Bila je to skladna porodica: otac Uroš, ugledan beogradski inženjer, napisao je i nekoliko pozorišnih komada, majka Maruša, Engleskinja, bavila se svojim sinovima Zoranom i Rajkom i, kao što je to verovatno u njenoj porodici u Engleskoj bilo uobičajeno, družila se sa njima i njihovim drugarima kao da im je vršnjakinja. Zoran, nekoliko godina stariji od mene, prihvatio me je kao kućnog ljubimca i postepeno uvodio u svet svojih igara. Njegov stariji brat Rajko bio je vrlo ozbiljan i bavio se muzikom.

Mnogo vremena smo Maruša, Zoran i ja provodili na obali Dunava, na mestu gde je sada luka. Tamo smo na jednoj zaravni igrali tenis, dresirali njihove pse ptičare, puštali modele jedrilica ili balone od tanke hartije, napunjene toplim vazduhom i gađali iz malokalibarskog pištolja. Često je sa nama bio i Boža Javorski, Zoranov vršnjak i drug iz škole, zajedno su išli u gimnaziju. Boža je dolazio na obalu i donosio modele jedrilica koje je sam pravio, ispitivao ih je i puštao "iz ruke" ili pomoću specijalnih guma i koturača. Mislim da je bio beogradski prvak u vazduhoplovnom modelarstvu. Dobro je učio, u slobodno vreme je pravio velike modele za takmičenja, a one druge nešto manje, je relativno jeftino prodavao

mojim vršnjacima i time doprinomio kućnom budžetu. Njegovi roditelji su bili Rusi, emigranti. Skromnih materijalnih mogućnosti stanovali su u jednoj staroj kući u dnu Dubrovačke ulice.

Desetak godina po završetku Drugog svetskog rata setio sam se Javroskog. Nisam ga sretao, možda se u međuvremenu promenio pa ga ne prepoznajem. Pitao sam Zorana Dojčinovića i on mi je ispričao kada je i pod kojim okolnostima poslednji put video Javroskog. Upravo ta priča je objasnila meni samome, a možda će objasniti i onima koji su me pitali da li je moguće da već na samom početku nemačke okupacije većina građana ovog grada nije zastajkivala, nije prepoznavala pa čak ni primećivala svoje prijatelje Jevreje...

Ispričao mi je Zoran da su se on i Javorski družili i tokom okupacije. Bila su to teška vremena, do hrane i ogreva se teško dolazilo, ono što su dobijali na tačkice nije bilo dovoljno, a to što se na crnoj berzi moglo kupiti bilo je skupo. Božini roditelji su ostali bez posla, novaca nisu imali i gladovali su. Istina, za Ruse emigrante i to za one mlađe, je postojala izvesna šansa: ako se jave u jedinice generala Vlasova, mogli su preživeti. Belogardejske jedinice generala Vlasova nosile su nemačke uniforme, hrana je bila pristojna, a i plata. Ako Nemci pobeđe Sovjetski Savez, mogli bi se vratiti u svoju domovinu.

Boža nije hteo da bude u jedinicama vojske koja saraduje sa Nemcima jer su Nemci okupirali zemlju u kojoj je on živeo i ratuju sa njegovom domovinom. Razgovarao je o tome sa Zoranom više puta, bio je ponosit, gladovao je i njegovi roditelji su bili gladni... I, pred sam kraj rata, on je ipak obukao uniformu. Gde je posle bio, Zoran mi nije umeo reći.

Drugi svetski rat bližio se kraju. Beograd je već bio oslobođen, na Sremskom frontu su Nemci još pružali otpor, a nova vlast je mobilisala mladiće i, nedovoljno obučene za ratovanje, slala ih je na front. Zoran se javio kao dobrovoljac. Pošto je spadao u kategoriju pismenije dece (upravo je maturirao), umesto da ga pošalju na front, radio je u nekoj jedinici koja se bavila kulturno-prosvetnim radom. Organizovali su vojničke horove i glumačke družine i pravili predstave u pozadini Sremskog fronta. Ne sećam se cele Zoranove priče ali pamtim da mi je opisivao kako se, negde u Vojvodini, vozio džipom i naišao na kolonu zarobljenika. Na takve kolone je češće nailazio vozeći se blizu fronta ali ovu nikada neće zaboraviti. Vozeći se džipom, sa još nekim oficijom i političkim komesarom jedinice, gledao je kako se ti zarobljenici, pobeđeni i umorni, pocepane odeće i oborenih glava, vuku u koloni po četiri. Neki su bili ranjeni, a mnogi bos. Gledao ih je Zoran pomalo nadmoćno, sećajući se kako su ti dojučerašnji okupatori nadmeno marširali beogradskim ulicama – i odjednom je primetio u toj sivoj gomili zarobljenika par poznatih očiju. Bio je to Boža Javorski.

Pogledali su se i istog trena obojica su oborila pogled...

Bila su to vremena kada bi već sama činjenica da se Zoran poznaje sa neprijateljskim vojnikom mogla navesti političkog komesara jedinice da posumnja: nije li on u vreme okupacije saradivao sa neprijateljom – a saradnike okupatora su tu, na frontu, streljali po kratkom postupku. Bez suđenja. Nikakva objašnjenja mu ne bi pomogla, bila je dovoljna i sama sumnja.

Zoran je oborio pogled, a Javorski je nestao kao i mnoge stotine nemačkih zarobljenika koji su završili u neposrednoj blizini fronta ili u jamama ispod sadašnjeg

stadiona FK Obilić, a Zoran se ponekad pita šta bi se i sa njim desilo da je pokušao da spase Božu Javorskog.

A ja sam prestao da se pitam kako je to moguće da su građani ovog grada, prvih dana nemačke okupacije, ravnodušno prolazili pored svojih nekadašnjih poznanika Jevreja praveći se da ih ne vide, jer odgovor dobro znam: u tim smutnim vremenima, sve je bilo moguće. A sećam se da su Nemci kažnjavali smrću svakog ko pokuša da sakrije Jevrejina, a nagrađivali sa po pet hiljada dinara svakog ko oda mesto gde se neki Jevrejin skriva.

I znam zbog čega su retki oni koji su, u tim smutnim danima, smogli hrabrosti i snage da učine nešto - nešto zbog čega su, mnogo godina kasnije, oni ili njihovi potomci, dobili medalju Pravednika.

Aleksandar Ajzinberg

Beograd, 08.02.2006.